

Anna Olszowa

Poczucie odpowiedzialności w sytuacji wolności wyboru¹

ODPOWIEDZIALNOŚĆ – „PIERWSZE SŁOWO FILOZOFII”

W etyce tradycyjnej rolę pierwszoplanową przyznawano wartościom i normom. Odpowiedzialność była kategorią wobec nich wtórną. Definiowano ją jako postawę moralną polegającą na realizowaniu wartości mających charakter uniwersalny – a więc stałych i nie podlegających dyskusji.

Założenie, że gwarancja moralnego postępowania jednostki jest wyposażenie jej w gotowy kodeks etyczny z prostym nakazem jego stosowania zostało jednak zakwestionowane. Tam, gdzie cnotą jest bezrefleksyjne posłuszeństwo nadanym z zewnątrz normom, nie ma miejsca na podmiotową odpowiedzialność. Wielu wojennych zbrodni dopuszczono się w imię posłuszeństwa. Niebezpieczeństwo polega na tym, że jeden system nakazów łatwo zastąpić drugim: normy nakazujące bycie społecznym obywatelem mogą zostać zastąpione przez normy nakazujące bycie społecznym oprawcą. Wyznaczane przez zewnętrzny wobec jednostki Autorytet normy i nakazy zdejmują z niej odpowiedzialność: dopóki postępuje zgodnie z nimi, czuje się zwolniona z odpowiedzialności za skutki swoich działań.

Potrzebne jest pojęcie bardziej podstawowe – głosi współczesna etyka – i pojęciem tym jest odpowiedzialność.

Pojęcie odpowiedzialności znalazło się w centrum zainteresowań współczesnej filozofii. Odwrócona została kolejność: kodeks wartości, a dopiero za nimi odpowiedzialność jako obowiązek ich stosowania. Teraz odpowiedzialność stała się fenomenem centralnym.

Odpowiedzialność, do której nawołują egzystencjaliści polega na ciągłej „moralnej czujności” podmiotu. Każdy swój czyn i wybór musi on – każdorazowo – poddawać refleksji. Nie może osłabiać czujności zawierając całkowicie jakiegokolwiek ideologii; wzorując się na „powszechnie przyjętych” standardach postępowania.

W miejsce „moralności powszechnej”, która skłania do bezrefleksyjnego stosowania się do gotowych wzorców, postulują „moralność twórczą”, która nakazuje za każdym razem na nowo rozważyć wszelkie za i przeciw i podjąć świadomą decyzję, biorąc za nią pełną odpowiedzialność.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ JAKO SZANSA

Tak rozumiana odpowiedzialność postrzegana jest jako źródło afirmacji człowieka. Odpowiedzialność definiowana jest jako zadanie, jakim jednostka staje się sama dla siebie. Zadanie przywracające jednostce prawdziwą godność i pozwalającą jej w pełni rozwinąć swoje możliwości.

¹ Referat przedstawiający wyniki uzyskane w ramach pracy magisterskiej, wygłoszony na konferencji *Narracje – (Auto)biografia – Etyka* zorganizowanej przez Dolnośląską Szkołę Wyższą Edukacji w listopadzie 2003 roku.

Postrzegana jest również jako szansa dla prawdziwej moralności. Wykształcenie nawyku odwoływania się do własnych sądów może ustrzec jednostkę przed niebezpieczeństwem ślepego zawierzenia – na dobre i na złe, nie pytając o racje – zbrodniczej ideologii. Refleksyjna odpowiedzialność daje jednostce siłę wytrwania przy swoim zdaniu i decyzji wtedy, gdy wszyscy wokół postępują w sposób, który jej nie wydaje się właściwy – pomimo ostracyzmu i nagany, z jakimi się spotyka.

Refleksyjności sprzyjać mają czasy, w których następuje „osłabienie mocy regulacyjnej kultury” – czasy nam współczesne. Jednostka traci oparcie w tradycji, ale zyskuje wolność samostanowienia o sobie. Brak zewnętrznego przymusu bycia tym, kim być jej wypadło, odgórnego wpisania w określoną rolę sprawia, że w poszukiwaniu odpowiedzi – jak potoczyć się ma moje życie – zwraca się ku sobie. Są to – potencjalnie – warunki sprzyjające uświadomieniu sobie własnej odpowiedzialności za siebie i swój los: za to, kim się stanę i co zrobię ze swoim

Nadzieja na większą moralność współczesnych – wyrażana między innymi przez Zygmunta Baumana – opiera się na założeniu, że „czasy niepewności” zmuszają jednostkę do podjęcia świadomego wysiłku odnalezienia się w świecie.

Rzeczywistość społeczną cechuje obecnie wielość i różnorodność dostępnych ofert. W epoce globalizacji każda z tych różnorodnych opcji jest „na wyciągnięcie ręki”. Jesteśmy świadkami zderzania się ze sobą i współwystępowania wielu propozycji, „namnażania się” różnych odpowiedzi na te sarnę pytania. Ich równoczesna obecność i „równoprawność” może wprowadzić nas w popłoch. Ale też sprawić może, że z poziomu bezrefleksyjnego stosowania znanych, sprawdzonych reguł, „przełączymy się” na poziom refleksyjny, co jest warunkiem realizowania prawdziwej odpowiedzialności.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ JAKO ZAGROŻENIE

Chaos – Gubimy się w rzeczywistości, w której wszystko wydaje się przypadkowe i chaotyczne. W „chaosie” zerwane zostają związki przyczynowo-skutkowe – a raczej podlegają one ciągłym zmianom – i tracimy zdolność przewidywania i wyjaśniania zdarzeń. Utrata z pola widzenia jasnego celu może zniechęcać do wybiegania myślą w zbyt odległą przyszłość.

Ryzyko – Działanie w warunkach niepewności ma charakter ryzykowny. Podejmując działania nie można przewidzieć z zadowalającą dozą pewności jego konsekwencji. Natłok dużej ilości informacji, których ogarnięcie przekracza możliwości poznawcze człowieka – sytuacja, z jaką mamy do czynienia obecnie – wzmaga poczucie niepewności. Im mniej jesteśmy pewni swoich zdolności trafnego przewidywania i sprawowania kontroli nad przebiegiem całości procesu – tym ryzyko wydaje nam się większe,

Świadomość ryzyka – podejmowanego własnymi siłami i na własny rachunek – może mieć negatywny wpływ na efektywność podejmowanych działań.

Przed przystąpieniem do działania powstrzymuje nas również brak jasnych reguł gry - skoro mamy poczucie, że nie rozumiemy, nie opanowaliśmy ich zbyt dobrze - nie wierzymy, że jesteśmy w stanie posługiwać się nimi na tyle sprawnie, aby odnieść sukces.

Zagrożenie dla „ja” – Wielość istniejących możliwości, celów jest oszalamiająca. Wszystkie wydają się być w zasięgu ręki. O tym, czy dana opcja jest osiągalna dla jed-

nostki nie decyduje już pochodzenie społeczne – decydować natomiast może (co stanowi integralną część mitu o „pucybucie”) jej intelekt i posiadane zdolności. Potencjalnie – może robić i osiągnąć wszystko. To wspaniałe, ale jednocześnie przerażające. Jeśli moje życie jest nijakie, nie rozwijam się i nie mam przed sobą żadnych perspektyw rozwoju – to wygląda na to, że winię mogę tylko siebie. Może zabrakło siły przebiccia i determinacji – wersja optymistyczna, a może – co gorsza – byłem zbyt głupi, za mało uzdolniony? Świadomość jednostkowej odpowiedzialności za uzyskany efekt może paraliżować nasze działania.

„Ucieczka od wolności” – Samo zaniechanie też jednak jest wyborem – i też może pociągnąć za sobą negatywne skutki, za które możemy się obwiniać. Istnieje bardziej radykalny sposób na pozbycie się wyrzutów sumienia – teraz i na przyszłość. Jest nim zaprzeczenie swojej wolności. Nasze wybory nie zawsze są trafne, nasze życie nie zawsze realizuje sen o sukcesie i powodzeniu. Kto chciałby przyznać sam przed sobą, że przegrał, ponieważ był gorszy, ponieważ byli lepsi i to oni sięgnęli po sukces? Taki wniosek godziłby w poczucie własnej wartości i godności. To zbyt wysoka cena. Przyjęcie odpowiedzialności za swoją przyszłość także może być trudne.

Swojej wolności można zaprzeczyć, można z niej zrezygnować. I wielu z tej możliwości korzysta. Wolność sytuacyjna nie musi pociągać za sobą wolności psychologicznej. Wokół nie brak ideologii, które oferują nam gotowy przepis na życie. Zawierając im siebie rzucamy z siebie „ciążar odpowiedzialności”. Życie znów może stać się proste.

Duża liczba podobnych do siebie ofert – Jednostka musi funkcjonować w świecie, w którym wspólnie występuje wiele różnorodnych propozycji o podobnej atrakcyjności. Wybór spośród różnych wartości i opcji, z których każda niesie z sobą równie ważne i istotne, ale zupełnie inne korzyści – jest szalenie trudny.

Rzadko mamy do czynienia z sytuacją wyboru między możliwościami o jasno zróżnicowanej wartości. W oparciu o różne kryteria – raz jedna, raz druga możliwość okazuje się bardziej korzystna. Kryteria te często są z sobą nieporównywalne – nie sposób ustalić ich hierarchii, określić jednoznacznie, które z nich jest pierwsze, a które ostatnie.

Sytuacja, gdy każda z możliwości jest kusząca – a każda z innego powodu – jest sytuacją psychologicznie trudną. Zawsze pozostaje żal – po szansach niewykorzystanych, „okazjach” zaprzepaszczonych. Zadowolenie z wyboru dokonanego nigdy nie jest pełne – towarzyszy mu posmak goryczy i „wieczne z siebie niezadowolenie”.

Żyjemy w czasach pluralizmu idei, poglądów, przekonań. Czy sytuacja ta sprzyja poczuciu podmiotowej odpowiedzialności za podejmowane wybory, czy też je niszczy? Mobilizuje do aktywności czy paraliżuje działania?

BADANIA WŁASNE

Obszar badawczy: Planując badania szukałam odpowiedzi na następujące pytanie: jaki wpływ na poczucie wolności wyboru i poczucie odpowiedzialności za dokonany wybór mogą mieć dwa czynniki: ilość dostępnych możliwości oraz ich wzajemne podobieństwo.

Duża liczba możliwości, oraz – co za tym idzie – duże wzajemne podobieństwo przynajmniej części z nich pod względem atrakcyjności, składają się na warunki, w

jakich przychodzi nam coraz częściej dokonywać wyborów.

Nie dotarłam do teorii czy badań pozwalających określić wpływ obu czynników na poczucie odpowiedzialności. Istnieją natomiast opracowania omawiające wpływ ilości możliwości i ich wzajemnego podobieństwa na poczucie wolności wyboru – przewidywania są jednak sprzeczne:

- **Opcje do siebie podobne:**

- duże poczucie wolności wyboru: jednostka ma poczucie, że dokonała autentycznego wyboru, co możliwe jest tylko wtedy, kiedy nie ma opcji wyraźnie „lepszej”, której wybór narzuca się niejako sam;
- małe poczucie wolności wyboru: jednostka nie może orzec, że wybrała opcję najlepszą z punktu widzenia posiadanych preferencji. Choć mogła wybierać, ma poczucie, że ten wybór był fikcyjny.

- **Duża ilość opcji:**

- duże poczucie wolności wyboru: im więcej tym lepiej: naprawdę jest w czym wybierać;
- małe poczucie wolności wyboru: jednostka nie jest w stanie zapoznać się dokładnie ze wszystkimi dostępnymi opcjami: nie ma więc poczucia wybrania najlepszej z nich.

METODA: eksperyment

Osoby badane: studenci i studentki Uniwersytetu Wrocławskiego z różnych kierunków – łącznie 64 osoby – w każdej grupie eksperymentalnej 16 osób: 8 kobiet i 8 mężczyzn. Średnia wieku: 23 lata.

Plan eksperymentu

4 grupy eksperymentalne: 2x2

Rodzaj opcji	Ilość opcji	
	Duża (12)	Mała (4)
opcje podobne	gr. 1	gr. 3
opcje zróżnicowane	gr.2	gr.4

Zmienna zależna I: ocena posiadanej swobody wyboru (WOLNOŚĆ)

Zmienna zależna II: autoatrybucja odpowiedzialności (ODPOWIEDZIALNOŚĆ)

Zmienna zależna III: ocena przypadkowości swojego wyboru (WYBÓR)

Pytania, na które osoby badane odpowiadały w drugiej części badania składają się na pozostałe zmienne zależne – są to kolejno: PYTANIE 1, PYTANIE 2, PYTANIE 3, PYTANIE 4, PYTANIE 5 i PYTANIE 6.

Zmienna niezależna I: rodzaj prezentowanych opcji (RODZAJ OPCJI)

1/ opcje podobne pod względem atrakcyjności i treści;

2/ opcje zróżnicowane.

Zmienna niezależna II: ilość prezentowanych opcji (ILOŚĆ OPCJI)

1/ mała (4);

2/ duża (12).

Pozostałe zmienne niezależne uwzględnione w eksperymencie:

- 1/ płeć badanych (PŁEĆ);
- 2/ kierunek studiów (KIERUNEK).

PRZEBIEG EKSPERYMENTU

Osoby badane otrzymywały opis bohatera – studenta V r. informatyki – który w odpowiedzi na wysłane do różnych firm dokumenty otrzymuje oferty pracy. Osoby badane proszone są o wczucie się w sytuację bohatera historyjki i dokonanie wyboru jednej z ofert.

Po dokonaniu wyboru proszeni są o udzielenie odpowiedzi na następujące pytania (na kartce):

Napisz, którą firmę wybrałeś (wybrałaś):.....

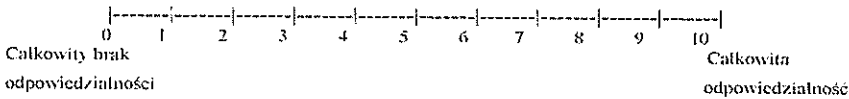
I odpowiedz na poniższe pytania:

1/ Dlaczego zdecydowałeś (zdecydowałaś) się na wybór tej właśnie oferty? Uzasadnij:

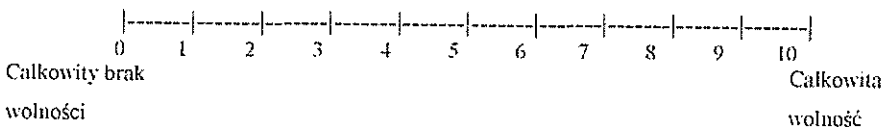
.....

(Pytanie to miało na celu zwiększenie skuteczności manipulacji – miało skłonić osoby badane do chwili zastanowienia).

2/ Przyjmując następującą definicję: odpowiedzialność to gotowość ponoszenia konsekwencji dokonywanych wyborów, **określ – na ile możesz poczuwać się do odpowiedzialności za dokonany wybór**. Swoją odpowiedź zaznacz – zakreślając kółkiem kreskę – na skali umieszczonej poniżej. Jej krańce opisane są jako „Całkowity brak odpowiedzialności” i „Całkowita odpowiedzialność”, a poszczególne punkty na skali odpowiadają stopniowemu (od 0 do 10) wzrostowi poczucia odpowiedzialności:

3/ Przyjmując następującą definicję: wolność wyboru to sytuacja, kiedy stajemy wobec zbioru możliwości i możemy spośród nich dowolnie wybierać, **określ – na ile oceniasz posiadaną tu swoją wolność wyboru**. Swoją odpowiedź zaznacz – zakreślając kółkiem kreskę – na skali umieszczonej poniżej. Jej krańce opisane są jako „Całkowity brak wolności” i „Całkowita wolność”, a poszczególne punkty na skali odpowiadają stopniowemu (od 0 do 10) wzrostowi poczucia wolności wyboru:

ROZWÓJ

- 1/ firma szuka pracowników w związku z planowanym otwarciem nowej filii;
- 2/ firma szuka pracowników do istniejącego już działu.

Kombinacja tych cech daje 12 różniących się pod jakimś względem ofert ($3 \times 2 \times 2$), które stanowią opcje w grupie z dużą ilością opcji:

FIRMA 1: 1,1,1	FIRMA 7: 3,2,2
FIRMA 2: 1,1,2	FIRMA 8: 2,2,1
FIRMA 3: 3,1,2	FIRMA 9: 2,1,1
FIRMA 4: 2,2,2	FIRMA 10: 1,2,1
FIRMA 5: 3,1,1	FIRMA 11: 2,1,2
FIRMA 6: 3,2,1	FIRMA 12: 1,2,2

(kolejność jest losowa).

W grupie z małą ilością opcji zróżnicowanych przedstawione zostają 4 oferty wylosowane spośród powyższej dwunastki. Są to firmy: 1, 9, 4, i 12 (w kolejności wylosowania. Osobom badanym są one prezentowane jako firmy: 1, 2, 3 i 4).

Oferty te różnią się treścią i atrakcyjnością poszczególnych wskaźników i możliwe jest dokonanie obiektywnie najkorzystniejszego wyboru, uwzględniając przyjęte preferencje.

Na treść **opcji o podobnej treści i atrakcyjności** składają się oferty firm, z których każda to firma ogólnopolska; miejsce pracy: duże miasto wojewódzkie; firma poszukuje nowych pracowników w związku z otwarciem nowej filii. Oferty różnią się kombinacją następujących cech:

ROZWÓJ

- 1/ firma oferuje profesjonalne szkolenia;
- 2/ firma zapewnia możliwość uczestnictwa w autoryzowanych szkoleniach i używanie certyfikatów zawodowych;
- 3/ firma zapewnia możliwość podwyższania kwalifikacji i sukcesywnego rozwoju zawodowego.

ATRAKCJE

- 1/ bogaty pakiet socjalny;
- 2/ możliwość pracy za granicą.

AMBICJE

- 1/ możliwość współpracy z zespołem wysokiej klasy specjalistów;
- 2/ wykorzystanie najnowocześniejszych technologii informatycznych.

Kombinacja tych cech daje 12 różniących się pod jakimś względem ofert ($3 * 2 * 2$), które stanowią opcje w grupie z dużą ilością opcji:

FIRMA A: 3,2,1	FIRMA G: 1,2,2
FIRMA B: 1,1,1	FIRMA H: 1,1,2
FIRMA C: 3,2,2	FIRMA I: 2,2,1
FIRMA D: 3,1,2	FIRMA J: 1,2,1
FIRMA E: 3,1,1	FIRMA K: 2,1,1
FIRMA F: 2,1,2	FIRMA L: 2,2,2

(kolejność również jest losowa).

W grupie z małą ilością opcji podobnych pod względem atrakcyjności i treści przedstawiane były 4 oferty wylosowane spośród powyższej dwunastki. Są to firmy: I, C, E i G (w kolejności wylosowania. Osobom badanym zaprezentowane zostały jako firmy: A, B, C i D).

INTERPRETACJA WYNIKÓW

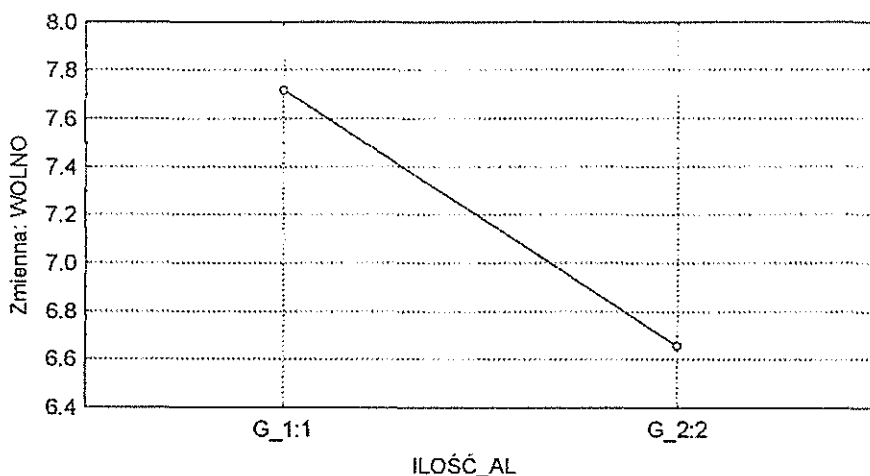
I/ Istotna statystycznie okazała się różnica w wartościach zmiennej zależnej: WOLNOŚĆ między grupami wyodrębnionymi przez zmienna niezależna: ILOŚĆ OPCJI:

$$t = 2,02; p = 0.048; df = 55,11;$$

gr. 1: mała ilość alternatyw (4) śr. = 7,72;

gr. 2: duża ilość alternatyw (12) śr. = 6,66.

Jest to wynik bardzo interesujący: paradoksalnie – w grupach z małą ilością dostępnych opcji badani wyżej oceniali posiadaną przez siebie wolność wyboru; niżej swoją wolność wyboru oceniali badani z grup o dużej ilości opcji.

Rys. 1 Rozkład zmiennej zależnej: WOLNOŚĆ w grupach wyodrębnionych przez zmienna niezależna; ILOŚĆ OPCJI. Grupa 1 – mała (4); grupa 2 – duża (12).

Jak się okazuje – więcej możliwości do wyboru wcale nie oznacza większego poczucia wolności wyboru (większe „pole manewru”), a wręcz przeciwnie. Uzyskany rezultat przeczy intuicyjnemu przypuszczeniu, że im więcej możliwych do zaakceptowania opcji, tym większe poczucie wolności.

Interpretacja: Być może duża ilość możliwości utrudnia ich wzajemne porównywanie i po podjęciu decyzji nie pozwala żywić przekonania, że wybrało się opcję najlepszą (bo zapewne taka istniała). Badani decydują się na jedną z możliwości, bo do takiego wyboru czują się zobligowani. Czują się zmuszeni do wyboru w niesprzyjających po temu warunkach – i dlatego nisko szacują posiadaną przez siebie wolność wyboru.

Istnieje inna możliwość: badani w poczuciu, że zapewne nie wybrali najlepiej – obronnie zaniżają posiadaną w momencie decyzji wolność, uciekając w ten sposób przed odpowiedzialnością za ten wybór. Być może łatwiej jest zaprzeczyć swojej wolności niż – zapytani o to wprost – swojej odpowiedzialności. Nikt nie spojrzy na nas z dezaprobatą, jeśli powiemy: „wiesz, tak naprawdę to nie miałem wielkiego wyboru...”. Z dezaprobatą mogłaby natomiast spotkać się osoba, która mówi: „nie biorę odpowiedzialności za to, co zrobiłam; nie czuję się odpowiedzialna”.

Zaprzeczanie posiadanej wolności może stanowić wygodne usprawiedliwienie – pozwalające na unikanie poczucia odpowiedzialności bez konieczności zaprzeczania jej wprost – co nie jest dobrze widziane. Obowiązuje norma społeczna nakazująca przyznawanie się do odpowiedzialności.

Być może odpowiedź na pytanie o poczucie wolności jest bardziej czułym wskaźnikiem poczucia odpowiedzialności, niż odpowiedź na pytanie o odpowiedzialność zadane wprost.

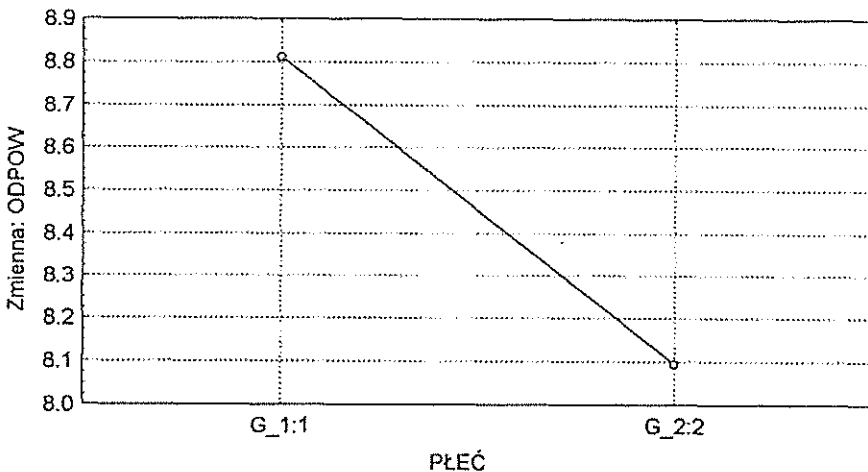
2/ Istotna statystycznie okazała się różnica w wartościach zmiennej zależnej: **ODPOWIEDZIALNOŚĆ** między grupami wyodrębnionymi przez zmienną niezależną: **PLEĆ**:

$$Z_{pop} = 2,32; p = 0.020;$$

gr. 1: kobiety śr. = 8.81;

gr. 2: mężczyźni śr. = 8.09.

Wniosek: ponieważ $Z_e = 2.32 > |Z_k| = 1.96$ – odrzucamy H_0 mówiącą o identyczności rozkładów zmiennej zależnej: **ODPOWIEDZIALNOŚĆ** w grupach wyodrębnionych przez zmienną niezależną: **PLEĆ**.

Rys.2 Rozkład zmiennej zależnej: ODPOWIEDZIALNOŚĆ w grupach wyodrębnionych przez zmienną niezależną: PLEĆ. Grupa 1 – kobiety; grupa 2 – mężczyźni.

Interpretacja:

Chociaż zmienna zależna: ODPOWIEDZIALNOŚĆ okazała się „niewrażliwa” na manipulację eksperymentalną, okazało się, że poziom tej zmiennej zależnej różnicuje zmienna niezależna: PLEĆ – kobiety poczuwały się do większej odpowiedzialności za dokonany wybór niż mężczyźni. Wynik ten można interpretować bezpośrednio: kobiety wykazują większą gotowość niż mężczyźni do ponoszenia konsekwencji swoich wyborów – z drugiej strony – może to być jedynie rezultat tego, że kobiety w większym niż mężczyźni stopniu stosują się do normy społecznej nakazującej branie na siebie odpowiedzialności za swoje działania.

Postawa odpowiedzialna jest dobrze postrzegana społecznie. Być może działaniem tej normy tłumaczyć można stały – i generalnie wysoki – poziom deklarowanego przez osoby badane poczucia odpowiedzialności, niezależnie od warunków eksperymentalnych.

3/ Okazało się, że zmienna **niezależna**: ILOŚĆ OPCJI różnicuje wartości **zmiennych zależnych**: PYTANIE 1 i PYTANIE 2 – w grupach z dużą ilością opcji (trudniejsze warunki dokonania wyboru) – w porównaniu do grup z małą ilością opcji – osoby badane deklarowały niższe poczucie odpowiedzialności, odpowiednio za:

- 1/ wybór kierunku kształcenia;
- 2/ swoją osobowość, charakter.

Natomiast zmienna **niezależna**: RODZAJ OPCJI różnicuje wartości **zmiennej zależnej**: PYTANIE 3 – w tym samym kierunku: w grupach z opcjami podobnymi (obiektywnie trudniejsze warunki dokonania wyboru) – w porównaniu do grup z opcjami zróżnicowanymi – osoby badane deklarowały niższe poczucie odpowiedzialności, tym razem: – „za to, jakim człowiekiem będziesz za kilka lat”.

Interpretacja:

- sytuacja eksperymentalna może mieć wpływ na dostępność pamięciową danych sytuacyjnych i doświadczeń osób badanych. W zależności od warunków eksperymentalnych osobom badanym mogą „przypominać się” bądź sytuacje świadczące o posiadanym wpływie (w przypadku obiektywnie łatwiejszych warunków dokonywania wyboru), lub przeciwnie – dane świadczące o braku tego wpływu (w obiektywnie trudniejszych warunkach dokonywania wyboru);
- na ocenę swojej odpowiedzialności w obszarach, których dotyczy pytanie z drugiej części badania, wpływ może mieć nastrój osób badanych – różny w różnych grupach eksperymentalnych. Być może trudne warunki dokonywania wyboru wiążą się z emocjami negatywnymi i stanowią zagrożenie dla samooceny osób badanych;
- wreszcie – obiektywnie trudniejsze warunki dokonywania wyboru w pierwszej części badania pociągać mogą za sobą „chwilowe zwątpienie” osób badanych we własną zdolność dokonywania trafnych, racjonalnych wyborów – stąd niechęć do przyjmowania za nie odpowiedzialności, i przeciwnie: poczucie, że potrafię dokonywać trafnych wyborów i robię to w oparciu o racjonalne przesłanki (obiektywnie łatwiejsze warunki dokonywania wyboru) – zwiększa (deklarowaną w tym momencie) gotowość do przyjmowania odpowiedzialności za wybory i postawy w realnym życiu.

4/ zestawienie średnich wartości głównych zmiennych zależnych (ODPOWIEDZIALNOŚCI, WOLNOŚCI I WYBORU) w 4 grupach eksperymentalnych:

TABELA 1: średnie wartości zmiennej zależnej: ODPOWIEDZIALNOŚĆ w 4 grupach eksperymentalnych

Grupa eksperymentalna	Rodzaj opcji: 1 -opcje podobne pod względem atrakcyjności i treści; 2- opcje zróżnicowane.	Ilość opcji: 1 -mała (4); 2-duża (12)	Średnie
Gr. 1	1	2	8.44
Gr.2	2	2	8.62
Gr.3	1	1	8.12
Gr. 4	2	1	8.62

Jak widać średnie są do siebie zbliżone – średnie wartości zmiennej zależnej: ODPOWIEDZIALNOŚĆ są najmniej zróżnicowane.

TABELA 2: średnie wartości zmiennej zależnej: WOLNOŚĆ w 4 grupach eksperymentalnych

Grupa eksperymentalna	Rodzaj opcji: 1 -opcje podobne pod względem atrakcyjności i treści; 2- opcje zróżnicowane.	Ilość opcji: 1 -mała (4); 2-duża (12)	Średnie
Gr. 1	1	2	6.06
Gr.2	2	2	7.25
Gr.3	1	1	7.44
Gr. 4	2	1	8.00

Tendencja wydaje się być zgodna z oczekiwaniami: najniższa średnia (6.06) jest w grupie, której zaprezentowano dużą ilość opcji podobnych do siebie pod

względem atrakcyjności i treści; najwyższa średnia (8.00) jest w grupie z małą ilością opcji zróżnicowanych.

Analiza przeprowadzona za pomocą nieparametrycznego testu U Manna-Whitneya (zm. żal.: WOLNOŚĆ; zm. niezal.: GRUPA) wykazała, że różnica między gr. 1 i gr. 4 jest istotna statystycznie: $Z_{pop} = 2.41$, $p = 0.016$.

TABELA 3: średnie wartości zmiennej zależnej: WYBÓR w 4 grupach eksperymentalnych

Grupa eksperymentalna	Rodzaj opcji: 1 – opcje podobne pod względem atrakcyjności i treści; 2 – opcje zróżnicowane.	Ilość opcji: 1 – mała (4); 2 – duża (12)	średnie
gr. 1	1	2	7.56
gr.2	2	2	8.31
gr.3	1	1	8.19
gr. 4	2	1	8.81

Tendencja w tym samym kierunku: najniższa średnia (7.56) jest w grupie, której zaprezentowano dużą ilość opcji podobnych do siebie pod względem atrakcyjności i treści; najwyższa średnia (8.81) jest w grupie z małą ilością opcji zróżnicowanych.

PODSUMOWANIE

Wielość i wzajemne podobieństwo dostępnych możliwości – to cechy ponowoczesnego świata. Niepewność, jaka wiąże się z wyborem podejmowanym w takich warunkach, przez Zygmunta Baumaną uważana jest za czynnik, który uświadamia nam naszą wolność i sprzyja odpowiedzialności:

„(...) wszystko, co będziemy robić, będzie zawierało pokażną łyżkę dziegciu; niepewność, czyśmy aby postąpili dobrze. Wiemy, że każda sytuacja w której się znajdujemy i każdy nasz uczynek jest jednym z wielu możliwych uczynków. W związku

z tym zawsze niepewność, zawsze niepokój ... Czynią one nas stworzeniami niedoskonałymi, ale zarazem z konieczności moralnym i .²

² Z. Bauman, zobacz: Dylematy moralności ponowoczesnej. Dyskusja nad książką Zygmunta Baumaną Postmodern Ethics, w: Studia Socjologiczne, 1995 nr 1-2, str. 153.

Czy na pewno jednak niepewność sprzyja odpowiedzialności? Jak się wydaje opisane warunki prowadzić mogą do poczucia przypadkowości dokonanego wyboru. Duża liczba podobnych możliwości utrudnia ich wzajemne porównanie, nie pozwalając wierzyć, że wybrało się najlepszą z dostępnych opcji. Wybierając „na chybił-trafił” nie mamy wielkiego poczucia wpływu ani kontroli. Traktując swój wybór jako przypadkowy, możemy zaprzagnąć – na wszelki wypadek – zrzucić z siebie odpowiedzialność za jego skutki.

Człowiek wybierający spośród wielu możliwości o podobnym zakresie treściowym, których wartości nie potrafi jednoznacznie ocenić – wybiera bez przekonania. Duża ilość atrakcyjnych propozycji, spośród których wciąż trzeba wybierać – to cechy wolności, jaką cieszy się współczesny człowiek. Możliwości do wyboru jest wiele – często tak dużo, że nie jesteśmy w stanie przyswoić i rzetelnie ocenić wszystkich danych związanych z poszczególnymi opcjami. Czasu do namysłu zazwyczaj jest mało: trzeba podjąć wiele innych decyzji, nie możemy zastanawiać się w nieskończoność. Wciąż stajemy przed koniecznością dokonywania wyborów - a każdy z nich niesie z sobą nowy zestaw dużej ilości ofert.

Tymczasem – jak pokazał przeprowadzony eksperyment – „namnożenie” ofert wcale – wbrew potocznej intuicji – nie potęguje subiektywnego poczucia wolności, a wręcz przeciwnie: prowadzi do jego obniżenia. Być może badani nisko oszacowując wolność posiadaną przez siebie w momencie podejmowania decyzji, uciekają w ten sposób przed odpowiedzialnością za ten wybór – którego słuszności nie są pewni.

Niepewność utrudnia podejmowanie wyborów i prowadzić może do opisanego przez Fromma zjawiska ucieczki przed wolnością. Jest to zjawisko, którego chcielibyśmy uniknąć. Chcąc mu przeciwdziałać powinniśmy mówić otwarcie i o „zyskach” wynikających z pluralizmu wartości, idei i możliwości – i o wiążących się z tą sytuacją zagrożeniach – o których wspominamy rzadziej. Być może świadoma ich natury jednostka lepiej byłaby przygotowana na czekające ją nieuchronnie trudności – i miałyby większe szansę na ich pokonanie.

Anetta Pereświat-Sołtan

Orientacja instrumentalna jako sposób przystosowania się do współczesnej rzeczywistości organizacyjnej¹

Żyjemy w czasach szczególnych. W czasach, których cechą charakterystyczną, wszechobecną, a więc paradoksalnie – stałą, jest **zmiana**. Obejmuje ona niemal wszelkie dziedziny życia, jest obserwowalna we wszystkich obszarach, aspektach i poziomach ludzkiej aktywności.

Zjawiska opisujące dzisiejszą rzeczywistość są w znacznej mierze efektem procesów globalizacyjnych. Fenomen tych procesów z kolei polega na tym, iż generują one zmiany, i zarazem – stanowią ich konsekwencje.

ZJAWISKO GLOBALIZACJI

Globalizacja to tendencja, której gwałtowny rozwój zaobserwowano stosunkowo niedawno, bo około trzy dekady temu. W literaturze problemu nie ma jednak zgodności co do tego, czy jest to zjawisko zupełnie nowe, czy też sięgające swoją historią aż do XIV wieku, kiedy to miała miejsce ekspansja handlowa, będąca według Zaorskiej (2000), pierwszym etapem umiędzynarodowienia gospodarki. Nie ma natomiast wątpliwości, co do źródeł tego zjawiska. Badacze problemu bowiem, zgodnie twierdzą, iż globalizacja zainicjowana została poprzez działania handlowe przedsiębiorców, które przekraczały granice państw macierzystych.

Do jednych z najważniejszych aspektów globalizacji można zatem zaliczyć *globalizację rynków*, z charakterystycznymi dla tego zjawiska: megakoncentracją własności i kapitału, globalną konkurencją, współpracą między przedsiębiorstwami w skali świata oraz rozwojem zaawansowanych technologii informatycznych i telekomunikacyjnych (Gierszewska, Wawrzyniak 2001 s. 19). Kolejne ważne aspekty globalizacji to *niwelowanie bariery odległości*, również związane z ekspansją firm ponadnarodowych oraz rewolucją technologiczną, *wciąż wzrastające tempo i ilość informacji* pozostającej w obiegu, a także *zjawisko ujednociania*, będące rezultatem przenikania się wzorów na poziomie zarówno ekonomicznym, informacyjnym, konsumpcyjnym jak i kulturowym (por. też Grupa Lizbońska 1996).

Rozwój kontaktów handlowych w skali międzynarodowej, a także tempo obiegu i dostępność informacji sprawiają, że człowiek żyjący w dzisiejszej dobie staje się współuczestnikiem wydarzeń dziejących się na całym świecie. Z drugiej jednak strony, zjawiska globalne zmieniają, w mniejszym lub większym stopniu, dotychczasowe środowisko lokalne jednostki.

---

¹ Pierwodruk: (red.) S.A. Witkowski, *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, Prace Psychologiczne t. VI, Wrocław 2003: Wydawnictwo UWr.